

Antikvetenskapens teoretiska landskap
Volym I

Från Laokoon till Troja

Johannes Siapkas

NORDIC ACADEMIC PRESS

Innehåll

Förord	9
I INTRODUKTION	
1. Inledande reflektioner	13
En idealtyp av antikvetenskapen	13
Antikvetenskapens teoretiska landskap	16
En idealtyp av antikvetenskapens teorier	20
Antikvetenskapliga forskningsfält	23
2. Varför teori? En reflektion	27
En eklektisk epistemologi	30
3. Hur förändras vetenskap?	37
Föreställningar om vetenskaplig utveckling	
Paradigm och vetenskapliga revolutioner	37
Episteme, diskurs, genealogi och arkeologi	40
Metaforer för vetenskap	43
Relationella perspektiv	45
II ANTIKVARISKA ANTIKSTUDIER	
4. Medeltiden och renässansen	49
Några exempel på antikbruk	49
Trojanska genealogier	51
Roms skulptursamlingar och antikidealiserings	55
Antiken då och nu	58
5. Den klassiska epistemen	59
Gipskopior och konsumtion av antik skulptur	59
Antikvariska diskurser	61

Historiska diskurser	64
Etableringen av antika konststudier	68
Upplysningen i Neapel	70
Bildningsresor och protoarkeologi	73
Hellenismer	77

III MODERN ANTIKVETENSKAP

6. Premisser för den moderna antikvetenskapen	87
En idealtyp av moderniteten	88
Institutionella förutsättningar	91
7. <i>Altertumswissenschaft</i>	99
Nyhumanister	100
Den hellenistiska tiden som tyskt 1800-tal	105
Romerska historier	106
En fransman och en engelsman	107
1800-talets antikhistoria	109
8. Historiefilosofier	111
Från Neapel till Berlin	111
Positivismer	113
Hermeneutik	116
1800-talets historiefilosofier	118
9. Arkeologiska forskningsfält	121
Skandinavisk arkeologi	122
Klassisk arkeologi som filologi och konstvetenskap	124
Stil, <i>Kopienkritik</i> och <i>Meisterforschung</i>	126
Klassisk fältarkeologi under 1800-talet	127
Storutgrävningar	130
Vetenskaplighet kontra narrativitet	132
1800-talets klassiska arkeologier	133
10. Kritik mot antiketablissemangen	135
Egeisk förhistoria etableras	135
Framtidens filologi	138
Antikvetenskapen ändrar karaktär	140
11. Evolutionistisk antikvetenskap	141
Evolutionism	142

Det antropologiska kulturbegreppet	144
Evolutionistisk arkeologi	146
Evolutionistisk klassisk arkeologi	148
Primitiva ekonomier	149
Evolutionistisk antik religionsvetenskap	150
Kritik mot evolutionism	160
Sammanfattning evolutionismen	161
12. En svensk omväg	163
Filologisk förhistoria	163
Svensk hellenism	167
Ämnet klassisk fornkunskap och antikens historia skapas	168
Arvet efter Wide och Nilsson	177
Epilog	179
Noter	183
Bibliografi	185
Register	231
Om författaren	237

You see, that's why I really work like a dog and I worked like a dog all my life. I am not interested in the academic status of what I am doing because my problem is my own transformation. That's the reason also why, when people say, "Well, you thought this a few years ago and now you say something else," my answer is, [Laughter] "Well, do you think I have worked like that all those years to say the same things and not to be changed?" This transformation of one's self by one's own knowledge is, I think, something rather close to aesthetic experience. Why should a painter work if he is not transformed by his own painting?

(Foucault 1990, 14)

Then theory broke loose, and controversy therewith.

(Myres 1930, 29)

Without critical reflection, research becomes merely reproduction of something that others, – politicians, prophets, and ethnic leaders – are better suited to spread. The task of historiography is not to reproduce the self-image of people, but rather to explain the origin of a specific ideology, its attraction, and its relationship to social and historical processes.

(Arvidsson 2006, 321–322)

Förord

Från Laokoon till Troja är den första volymen i bokserien *Antikvetenskapens teoretiska landskap* – hädanefter förkortat ATL. Denna bokserie behandlar antikvetenskapens teorier. Kunskapsluckan som diskuteras i den identifierade jag som doktorand. Jag har arbetat med ATL under en längre tid parallellt med andra studier och andra arbetsuppgifter, och manuset har periodvis blivit liggande. Dessa andra mindre studier har dock varit värdefulla för mitt arbete med ATL eftersom de i flera fall har fungerat som förstudier till delar av detta verk.

Finansiellt har arbetet med ATL fått indirekt stöd av flera stiftelser och fonder. Jag vill tacka Gunvor och Josef Anérs stiftelse, stiftelsen Enboms donationsfond som förvaltas av Kungliga Vitterhetsakademien, Helge Ax:son Johnsons stiftelse samt Birgit och Gad Rausings Stiftelse för Humanistisk forskning för deras generösa bidrag. Ingen stiftelse har dock finansierat hela verket, utan de har bidragit till ATL genom att finansiera mindre studier som ingår i mer eller mindre reviderad form. Jag har även arbetat med ATL under några tidsbegränsade anställningar som forskare eller lektor i antikens kultur och samhällsliv vid Uppsala universitet och Stockholms universitet. Jag vill tacka Magnus Bergwalls stiftelse, Kungliga Patriotiska Sällskapet och Åke Wibergs stiftelse för det ekonomiska stöd som möjliggjort tryckningen av *Från Laokoon till Troja*.

Ingen människa är en ö. Många vänner, kollegor och studenter har bidragit till att forma ATL. Jag har undervisat om antikvetenskapens teorier vid många tillfällen vid både Uppsala universitet och Stockholms universitet. Studenternas positiva gensvar vid

dessa kurstillfällen har varit ovärderliga för detta arbete. Likaså har diskussioner med kollegor vid högre seminarier, workshoppar och konferenser hjälpt mig att formulera och förtydliga mina tankar. Flertalet kollegor vid avdelningarna för antikens kultur och samhällsliv vid de två nämnda universiteten har på olika sätt påverkat innehållet i ATL.

Jag vill särskilt framhålla några kollegor som har lagt ner dyrbar tid på att läsa manuset till *Från Laokoon till Troja*. Först vill jag tacka Dimitrios Iordanoglou för hans skarpsynta läsning och outtröttliga intresse för detta verk. Jag vill också tacka Frands Herschend som ofta fungerat som bollplank. Han har räddat denna bokserie vid ett par avgörande tillfällen. Under hösten 2016 läste Mats Cullhed och Isak Hammar manuset till *Från Laokoon till Troja* och jag vill tacka dem för deras kommentarer, som har bidragit till att göra texten klarare.

Arbetet med att författa en bokserie hade varit omöjligt utan tillgång till bibliotek. Jag har i första hand haft förmånen att utnyttja universitetsbiblioteken i Uppsala och i Stockholm. De senaste åren har jag arbetat regelbundet vid Kungliga Biblioteket. Jag har även utnyttjat bibliotek utomlands periodvis, inte minst Nordiska biblioteket i Athen. Även en kort men väldigt produktiv vistelse vid biblioteket vid det tyska institutet i Rom bör nämnas.

Flera medarbetare vid Nordic Academic Press har varit oersättliga i arbetet med att ro ATL i hamn. Jag vill särskilt tacka Annika Olsson. Utan hennes öppna sinne och goda råd hade detta verk sett annorlunda ut. Jag vill också tacka Karin Frisendahl för en exemplarisk språkgranskning.

Sist men inte minst vill jag tacka Lena Sjögren för hennes kärlek, tålmod, oändliga samtal om ATL och skarpa läsning av manuset.

Alla goda råd till trots är det jag som ska hållas ansvarig för ATL:s förtjänster och tillkortakommanden.

Johannes Siapkis, Solna 2017

Inledande reflektioner

These theoretical approaches hold great interest in themselves, but one needs to know what the Greeks themselves did and said about their religion before one can adequately apply or evaluate the various theoretical systems to explain it all.

(Mikalson 2010, xv–xvi)

I am not particularly sorry that Oxford is making no very determined or committed contribution to what is called the New Archaeology in the classical sphere. New Archaeology, like *nouvelle cuisine*, is seductive in appearance but nutritionally unsatisfying, and we may do well to be, in the Beazley manner, fastidious in our selection of lost causes, and refuse to be dominated by a school or dogma.

(Boardman 1985, 52–53)

Rhys Carpenter, one of the greatest formalists in American scholarship, used to urge his students to "let the objects speak for themselves," to look first and foremost, without being brainwashed by previous theories or scholarly pronouncements. Theoretical movements, such as structuralism, semiotics, and feminism, can all contribute to our understanding as long as we do not let the theory dominate or even replace close and direct observation.

(Ridgway 1994, 769)

En idealtyp av antikvetenskapen

Antikvetenskapen – den svenska akademiska disciplinen antikens kultur och samhällsliv – är ett kulturepokämne. En definition av antikvetenskapen tar fasta på vad man studerar inom ämnet.

Det definieras då av en kronologisk och geografisk ram. Inom antikvetenskapen studeras oftast de kulturer och samhällen som fanns i Medelhavsområdet från tidernas begynnelse fram till 476 e.Kr., då Västromerska riket ofta anses ha fallit. Kärnan i antikvetenskapen utgörs av de antika grekiska och romerska kulturerna. Begreppet Medelhavsområdet används på ett generöst sätt i dessa sammanhang och kan sträcka sig från Storbritannien i väst till Iran i öst. Det betyder inte att alla aspekter, kronologiska perioder eller geografiska områden inom denna ram har studerats lika intensivt; vissa områden har fått större uppmärksamhet än andra. Dessa gränser ska dock inte uppfattas som varken absoluta eller, för den delen, oproblematiske.

Antikvetenskapen har ett omfattande empiriskt material till sitt förfogande och kännetecknas av ett starkt fokus på källmaterialet, dessvärre på bekostnad av teoretisk medvetenhet. Inom antikvetenskapen betonas kunskap om det empiriska materialet från antiken, medan andra faktorer som påverkar våra föreställningar om antiken inte uppmärksammas lika mycket. Citaten på föregående sida, och det finns många liknande exempel, uttrycker en negativ inställning till teori som är utbredd inom antikvetenskapen. Ett annat tecken på detta ointresse för teori är att det fortfarande saknas en bok som behandlar antikvetenskapens teorier. ATL syftar till att fylla denna kunskapslucka.

En vetenskaplig disciplin är inte en statisk massa; den förändras med tiden. Dessutom finns det olika uppfattningar om vad antikvetenskapen är eller borde vara. Att åsikterna om vad en akademisk disciplin är eller borde vara skiljer sig åt bland forskarna är inte anmärkningsvärt utan snarare vanligt (se Gerholm och Gerholm 1992). ATL är skriven från, och för, en svensk antikvetenskaplig horisont på 2010-talet. Detta påverkar innehållet på olika sätt. Svensk antikvetenskap skiljer sig från sina systerdiscipliner i andra länder på två punkter. För det första: i Sverige är antikens kultur och samhällsliv och klassisk filologi olika akademiska ämnen. Det betyder att svensk antikvetenskap inte längre lägger lika stor vikt vid de antika språken som man gör i flera andra länder där klassisk filologi och antikens kultur och samhällsliv ofta ingår i samma akademiska ämne (jfr *Classics*

i USA). Textfilologisk forskning hamnar därmed utanför denna bokseries ramar. Men realfilologi är ibland omöjlig att skilja från historia, och därmed från antikens kultur och samhällsliv, och kommer därför att inkluderas (se Lindberg 1987, 13–14). För det andra: organisationen av antikvetenskapen varierar inte bara mellan olika stater utan även mellan olika universitet inom en stat (se Hartog 2009, 965–966). I svensk antikvetenskap ingår studiet av förhistoriska kulturer, till exempel grekisk bronsålder. Internationellt sett är detta ovanligt men inte unikt. Samma uppdelning görs vid universiteten i exempelvis Cincinnati, Groningen, Heidelberg och Wien. Studiet av förhistoriska kulturer kommer med andra ord att behandlas i ATL.

I Sverige introducerades den akademiska disciplin som idag kallas antikens kultur och samhällsliv 1909. Då instiftades lärostolsprofessurerna i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Uppsala universitet och Lunds universitet. Namnet på disciplinen har varierat under de dryga hundra år som ämnet har funnits. I Sverige avknoppades klassisk fornkunskap och antikens historia från klassisk filologi. Men namnet på den nya disciplinen var långt ifrån självklart. I de byråkratiska turerna som föregick ämnets grundande föreslogs även namnen allmän arkeologi, antikens historia och klassisk arkeologi, antikens historia och klassisk fornkunskap och klassisk religionshistoria. Att valet föll på klassisk fornkunskap och antikens historia beror bland annat på att Sam Wide, som tillsattes som professor i ämnet i Uppsala 1909, i samtal med ämbetsmän på universitetskanslersämbetet argumenterade för namnet klassisk fornkunskap och antikens historia. Han tyckte att begreppet arkeologi var alltför tydligt förknippat med Oscar Montelius och ville därför undvika det. Ordföljden i namnet, där klassisk fornkunskap kommer före antikens historia, var medveten; den speglar en förväntan på att den arkeologiska grenen av antikvetenskapen skulle utgöra ämnets tyngdpunkt (se Berg 2016; Callmer 1985b; Frängsmyr 2010, 79–88).

I samband med en omfattande reform av universiteten i Sverige 1968 ändrades det svenska namnet på ämnet från klassisk fornkunskap och antikens historia till antikens kultur och samhällsliv. I Uppsala ägde namnbytet rum 1970 (Brunnsåker 1976,

19). En orsak till bytet var att namnet uppfattades som elitistiskt (Furumark 1984, 4–5; Scheffer 2000, 199). Idag ingår antikens kultur och samhällsliv i större institutionsbildningar vid de fyra universitet där ämnet finns. Vid Göteborgs, Lunds och Uppsala universitet är antikens kultur och samhällsliv ett eget ämne. Men vid Stockholms universitet är det sedan 2011 inte ett huvudämne utan en inriktning under huvudämnet arkeologi.

På engelska har svensk antikvetenskap från början kallats *Classical Archaeology and Ancient History* (se Brunnsåker 1976; Scheffer 2000, 195). Men den svenska namnförändringen har också satt sina spår i de engelska begrepp som används. Sture Brunnsåker, själv professor i ämnet, använde ”the culture and social life of antiquity (antikens kultur och samhällsliv)” (Brunnsåker 1976, 19). I *Opuscula Atheniensia* nummer 18, 1990, och 19, 1992, medverkade skribenter från samtliga fyra antikvetenskapliga institutioner i Sverige. I kontaktuppgifterna för skribenterna, där institutionernas postadress nämns, används fyra olika namn på antikens kultur och samhällsliv: institutionen i Uppsala kallas *Classical Archaeology and Ancient Society*, i Lund *Classics*, i Stockholm *Ancient Culture and Society* och i Göteborg *Ancient Culture and Civilization*. Variationen är en god indikation på att antikvetenskapen inte är oföränderlig; de begrepp som används för att beteckna ämnet och dess kunskapsområde är under ständig omförhandling.

Antikvetenskapens teoretiska landskap

ATL syftar till att kartlägga, diskutera och kritisera övergripande teoretiska perspektiv inom antikvetenskapen. För att illustrera detta använder jag mig av ett vetenskapshistoriskt perspektiv: de teoretiska perspektiven åskådliggörs genom att antikvetenskapens historia skrivs. I forskningslitteraturen är det en vanlig analytisk strategi att diskutera teori genom vetenskapshistoria. En viktig anledning till detta är att teoretiska perspektiv ofta introduceras och utvecklas i samklang med de sammanhang de finns i. Eller som idéhistorikern Steven Shapin uttrycker det: ”Jag tar för givet att vetenskap är en historiskt situerad och social verksamhet som

bör förstås i förhållande till de sammanhang i vilka den uppträder.” (Shapin 2000, 17, kursiv i original).

Antikvetenskapens teorier kommer att åskådliggöras genom ett urval av exempel. Den forskning som nämns är tänkt att representera en större grupp forskare. Detta är ett uttryck för min vetenskapsteoretiska position (se sid. 30–35). Det är en omöjlighet att vara uttömmande i ett verk som detta; det går inte att behandla all antikvetenskaplig forskning. Exempelen har valts ut på grundval av några kriterier. Ett kriterium är teoriernas relevans och aktualitet. Men det här kriteriet har en baksida. Marginaliseringen av teoretiska perspektiv är omfattande, och jag kommer att lyfta fram marginaliserade perspektiv. Mitt narrativ innehåller ofta vändningar: först utmejslar jag ett teoretiskt perspektiv och sedan vänder jag tillbaka och problematiserar det, ofta genom att nämna marginaliserade perspektiv. De marginaliserade perspektiven är intressanta eftersom de synliggör antikvetenskapens potential och att den är konfliktfylld. Det är långt ifrån självklart att antikvetenskapen skulle utvecklas på det sätt som den har gjort. Antikvetenskapens teoretiska konflikter synliggörs även genom att jag tar upp exempel som har diskuterats av forskare med olika teoretiska perspektiv. Jag kommer att återkomma till ett flertal av mina exempel i flera volymer av ATL. Det finns en viss upprepning i ATL, och den är, åtminstone delvis, medveten.

Svensk antikvetenskap kommer att ha en framträdande plats i ATL. Den behandlas dels i de avsnitt där den är relevant, i samband med de ämnen som diskuteras, dels i särskilda kapitel som enbart behandlar svensk antikvetenskap. ATL är dock inte ett verk som endast skriver den svenska antikvetenskapens historia. Min ambitionsnivå är större än så. Nationella strukturer påverkar självklart antikvetenskapen, men jag vill ta fasta på antikvetenskapens internationella karaktär.

Från Laokoon till Troja är den första volymen i ATL och består av tre större delar. Den första delen, ”Introduktion”, behandlar olika modeller för kunskapsproduktionens och vetenskapens utveckling. I den introduceras även arbetsdefinitioner av viktiga begrepp, verkets struktur och det epistemologiska perspektiv som jag har utvecklat i arbetet med ATL. Del två ”Antikvariska

antikstudier” och del tre ”Modern antikvetenskap” består av en kronologisk genomgång av antikstudiernas utveckling från medeltiden till 1909. År 1909 ska inte förstås som en absolut kronologisk gräns utan signalerar antikvetenskapens tillblivelse som en akademisk disciplin i Sverige. *Från Laokoon till Troja* kan med andra ord delvis betraktas som en lång introduktion till den akademiska professionaliserade antikvetenskapen. I den här boken kommer jag att behandla teman, ämnen och frågeställningar som har präglat förvetenskapliga, antikvariska, antikstudier och som har förblivit aktuella i dagens antikvetenskap.

Jag nämnde tidigare att teoriernas aktualitet är ett viktigt urvalskriterium i detta verk. Det märks tydligt i denna volym. En grov karaktäristik av analysen i ATL är att den långa traditionen med antikstudier som föregick professionaliseringen av antikvetenskapen i slutet av 1800-talet behandlas summariskt. Renässansens antikstudier får en styvmoderlig behandling medan 1800-talets antikstudier behandlas i större detalj. Analysens detaljnivå ökas gradvis i *Från Laokoon till Troja*: ”Antikvariska antikstudier” är kortare och mer översiktligt än ”Modern antikvetenskap”. Detta hänger ihop med teoriernas aktualitet. Dagens antikvetenskapliga teorier är mer påverkade av 1800-talets antikstudier än av exempelvis de antikstudier som bedrevs i 1400-talets Florens.

I skrivande stund är inte manusen till volymerna 2 till 6 färdigställda. Dessa volymer kommer att behandla olika aspekter av den akademiska professionaliserade antikvetenskapen under 1900- och 2000-talen. Den grundläggande principen är att varje volym kommer att behandla ett övergripande teoretiskt perspektiv i antikvetenskapen. Den kulturhistoriska antikvetenskapen är dock så pass omfattande att den kommer att behandlas i volym 2 och 3. Det beror i första hand på att detta epistemologiska perspektiv har dominerat antikvetenskapen under de senaste dryga hundra åren och därför rymmer flera nyanser. En annan orsak är att jag vill undvika ett återkommande problem som jag tycker mig se i studier av vetenskaplig teori: att fokuset på teori leder till att man begränsar sin analys till själva forskningsfronten (se t.ex. Trigger 1996). Akademiska discipliner framstår då som föränderliga och nydanande i teoretiskt hänseende. I min mening